

Majstor koljanskog pluteja

Sesar, Dora

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:102211>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-29**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest umjetnosti
Preddiplomski studij povijesti umjetnosti (dvopredmetni)

Zadar, 2018.

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest umjetnosti
Preddiplomski studij povijesti umjetnosti (dvopredmetni)

Majstor koljanskog pluteja

Završni rad

Studentica:

Dora Sesar

Mentor:

doc. dr. sc. Ivan Josipović

Zadar, 2018.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Dora Sesar**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Majstor koljanskog pluteja** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 26. rujna 2018.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Pregled dosadašnjih istraživanja	3
3. Ciljevi	5
4. Problem datacije	6
5. Likovno-morfološke karakteristike Majstora koljanskog pluteja	9
6. Lokaliteti	10
6.1. Crkvina u Koljanima kod Vrlike	10
6.2. Crkvina u Biskupiji kod Knina	12
6.3. Sličnosti ulomaka iz Crkvine u Koljanima kod Vrlike i iz Crkvine u Biskupiji kod Knina	13
6.3.1. <i>Pilastri</i>	13
6.3.2. <i>Pluteji</i>	14
6.3.3. <i>Akroterij i kapiteli</i>	14
6.3.4. <i>Zabati</i>	15
6.4. Galovac kod Zadra	15
6.5. Rižinice u Rupotinama kod Solina	18
6.6. Stombrate u Bijaćima kod Trogira	19
7. Zaključak	22
8. Abstract	23
9. Literatura	24
10. Prilozi	27

Sažetak

Predromanička klesarska produkcija nazvana *Majstor koljanskog pluteja* djelovala je u kratkom periodu početkom 9. stoljeća, a ulomci danas njoj pripisani po prvi su puta istraživani početkom 19. stoljeća. Kako god, trebalo je proći dosta vremena da bi veći dio njezinih klesarija bio povezan s istim klesarskim dlijetom, a to se dogodilo tek 1980. godine kada je tu produkciju identificirao i imenovao Nikola Jakšić te joj je ime dao po najljepšem i najočuvanijem pluteju, pronađenom na lokalitetu Crkvina u Koljanima kod Vrlike. Ruka *Majstora koljanskog pluteja* prepoznatljiva je po izraženom *horror vacui*, razigranosti kompozicije te po motivima koji se uvijek iznova ponavljaju, kao što su golubice, cvjetovi i učvorene kružnice. Do danas je rad *Majstora koljanskog pluteja* zabilježen na nekoliko lokaliteta na području ranosrednjovjekovne hrvatske kneževine – Crkvina u Koljanima kod Vrlike, Crkvina u Biskupiji kod Knina, Crkvina u Galovcu kod Zadra, Rižinice u Rupotinama kod Solina i Stombrate u Bijaćima kod Trogira. Također, ulomak koji se danas čuva u Arheološkom muzeju u Splitu smatra se djelom *Majstora koljanskog pluteja*, ali i ulomci pronađeni u Bolu na Braču i u Kalima na otoku Ugljanu, koji su vjerojatno u nekom trenutku tamo bili preneseni budući da dosad nije utvrđeno djelovanje te klesarske produkcije izvan teritorija ranosrednjovjekovne hrvatske kneževine. Uzimajući u obzir činjenicu da je većina lokaliteta na kojima je zabilježen rad *Majstora koljanskog pluteja* imala velik značaj u Kneževini Hrvatskoj 9. stoljeća, možda mu je moguće nadjenuti i ime „vladarskog klesara“.

Ključne riječi: *Majstor koljanskog pluteja*, predromanika, predromaničke klesarske produkcije, 9. stoljeće

1.Uvod

Na Božić 800. godine u Rimu, Karlo Veliki, kralj Franaka i Langobarda, bio je okrunjen za cara. Ovim događajem učvršćena je veza između franačkog carstva i rimske biskupije, a osim toga, priveden je kraju i bizantski nadzor zapadnih dijelova carstva, na kojima su obitavali pokršteni barbari. Ovakva je situacija dovela do neizbježnog sukoba između dviju velikih sila, iako su sukobi među njima započeli već i ranije, i to nakon što je 774. godine Karlo Veliki porazio posljednjeg langobardskog kralja Desiderija i postao i kralj Langobarda te si je postavio novi cilj – osvojiti bizantsku Istru, što je naposljetku i ostvario. U tom trenutku bizantska vojska još uvijek nije ušla u sukob s Francima, međutim nakon što su se predstavnici Dalmacije i Venecije pokorili Karlu Velikom bizantska je flota uplovila u Jadransko more, spremna za suočavanje s velikom zapadnom silom pod vodstvom Karla Velikog.¹ Sukob je na kraju završio mirom u Aachenu 812. godine, kada su određene granice između teritorija dviju velikih sila.² Mirom u Aachenu odlučeno je da će Bizantu, kao državi koja je imala moćnu mornaricu, pripasti jadranski arhipelag te gradovi s važnim lukama, kao što su Zadar, Split, Dubrovnik i Kotor. S druge strane, Franačkom Carstvu pripao je prostor zaleđa jadranskih gradova te Istra koja je već od ranije bila pod njihovom vlašću.³

Karlo Veliki već se od ranije sukobljavao i s Avarima koji su naseljavali područje Panonije. U tim sukobima stekao je saveznike u Slavenima, a posebno onima naseljenim u srednjoj Europi, koji su graničili s avarskim prostorima te su bili njihovi neprijatelji.⁴ Jedno od brojnih slavenskih plemena bili su i Hrvati, kojima je Karlo Veliki, nakon pobjede nad Avarima 799. godine, omogućio slobodan prolaz prema Dalmaciji iz takozvane Bijeke Hrvatske u kojoj su dotad obitavali, a koja je zauzimala prostore istočne Češke i južne Poljske.⁵ Nakon tako omogućene migracije slavenskih plemena, oni su postali saveznici Karla Velikog i u ratu protiv Bizanta. Kao što je već ranije spomenuto, Karlo Veliki je bio prvi zapadni kršćanski car te je jedna od njegovih uloga bila i poticanje prijelaza na kršćanstvo savezničkih plemena, ili pak onih plemena za koja je bio zainteresiran. U takvim su okolnostima i Hrvati, koji su uz brojna druga slavenska plemena naselili nekadašnju rimsku provinciju Dalmaciju, preuzeli kršćanstvo. Naime, poznato je da su već u prvoj polovini 9. stoljeća hrvatski kneževi bili kršćani te da su

¹ N. JAKŠIĆ, 2006, 13.

² M. KUMIR, 2017, 49.

³ N. JAKŠIĆ, 2006, 13.

⁴ N. JAKŠIĆ, 2006., 14.

⁵ M. ANČIĆ, 2000., 78.

obnavljali stare i podizali nove sakralne građevine. Brojne od tih građevina do danas nisu sačuvane u svom izvornom obliku ili su pak stradale. Neke su od njih doživjele pregrade i obnove tijekom vremena, dok ih je većina jako stradala tijekom tursko-mletačkih ratova koji su se odvijali tijekom 16. i 17. stoljeća. Osim graditelja, u radu na sakralnim građevinama upošljavali su se i klesari koji su bili zaduženi za opremanje crkava liturgijskim instalacijama te za njihovu dekoraciju, a upravo je *Majstor koljanskog pluteja* jedinstven primjer potvrđenoga arhitekta i klesara u jednoj osobi.⁶

Veliki broj ulomaka predromaničke skulpture, koji su djela danas identificiranih i imenovanih klesarskih produkcija 8. i 9. stoljeća, pronađen je tijekom druge polovine 19. stoljeća u raznim arheološkim, a često puta i amaterskim istraživanjima, a dobar dio njih tada je i po prvi puta objavljen u stručnoj literaturi. Upravo su ti reljefi, ali i oni koju su otkrivani i tijekom prve polovine 20. stoljeća, postali okosnica za proučavanje, a samim time i unaprjeđivanje istraživanja predromaničke skulpture, ali i ranosrednjovjekovne umjetnosti na hrvatskoj obali Jadrana općenito. Naime, sve do šezdesetih godina 20. stoljeća većina je predromaničkih reljefa svodena pod pojam tzv. „pleterne skulpture“, a vrijeme njihova nastanka smještalo se u dugi vremenski period od sredine 8. pa sve do kraja 11. stoljeća. Međutim, razvojem naše povijesti umjetnosti i arheologije ipak se došlo do mogućnosti raspoznavanja pojedinih klesarskih produkcija, a samim time i njihova preciznog datiranja.⁷ Jedna od najkvalitetnijih, ali i najzanimljivijih ranosrednjovjekovnih klesarskih produkcija kojoj je ovaj rad i posvećen nazvana je *Majstorom koljanskog pluteja*.

Kao što je slučaj i kod ostalih klesarskih produkcija ranoga srednjeg vijeka, većina danas poznatih ulomaka kasnije pripisanih *Majstoru koljanskog pluteja* bili su pronađeni i objavljeni već krajem 19. stoljeća, ali je njih kao produkte istoga majstora-klesara prepoznao tek povjesničar umjetnosti Nikola Jakšić 1980. godine. Ime navedenoj klesarskoj produkciji dao je po najljepšem i najbolje sačuvanom pluteju, onom iz Koljana kod Vrlike.⁸ Nadalje, pri samoj identifikaciji te klesarske produkcije još uvijek nije bilo moguće sa sigurnošću utvrditi vrijeme njezina djelovanja te ju je Jakšić na početku smještao u 10. stoljeće⁹, dok se sada smatra da je

⁶ N. JAKŠIĆ, 2006, 14, 15, 19, 22.

⁷ I. JOSIPOVIĆ, 2013., 3.

⁸ I. JOSIPOVIĆ, 2013., 58.

⁹ N. JAKŠIĆ, 1980., 107, 108.

djelovala na samom početku 9.stoljeća.¹⁰ Osim toga, smatra se da je *Majstor koljanskog pluteja* djelovao u relativno kratkom vremenskom periodu, odnosno samo tijekom dvadesetih i tridesetih godina 9. stoljeća. Također, naš je majstor bio aktivan na malom broju lokaliteta, a to su: Crkvina u Koljanima kraj Vrlike, Crkvina u Biskupiji kod Knina, Galovac kraj Zadra, Rižinice u Rupotinama kod Solina i Stombrate u Bijaćima kraj Trogira.¹¹ Iako broj lokaliteta na kojima je djelovao nije velik, ipak je svaki od navedenih na neki način vrlo značajan za funkcioniranje hrvatske kneževine 9. stoljeća. Galovac i Biskupija jedina su dva lokaliteta u Dalmaciji na kojima su otkriveni sarkofazi postavljeni u privatne crkvice 9. stoljeća. U Biskupiji je sarkofag pronađen u sjevernoj prostoriji narteksa, a u Galovcu u sakristiji, te su oba sarkofaga bila izrađena od ostataka antičkih arhitrava. S obzirom da je na oba lokaliteta djelovao *Majstor koljanskog pluteja*, smatra se da su nastali u isto vrijeme, te da su njihovi vlasnici posjedovali više manje slično bogatstvo, a možda su bili upravo hrvatski kneževi.¹² Osim toga, crkva sv. Marije u Biskupiji bila je i mauzolej hrvatskih vladara, a crkva u Galovcu bila je posvećena sv. Bartolomeju apostolu, koji je bio zaštitnik nekoliko europskih vladarskih dinastija onoga vremena.¹³ Stombrate u Bijaćima i Rižinice u Rupotinama jedina su dva lokaliteta spomenuta u dvije sačuvane povelje iz 9. stoljeća – u povelji kneza Trpimira (oko 840. - 864.) i u onoj kneza Muncimira (892. - oko 910). Mjestom nastanka ovih dviju povelja smatra se upravo lokalitet Bijaći, dok arheološki nalazi ukazuju na činjenicu da je benediktinski samostan o kojemu knez Trpimir piše u svojoj povelji bio sagrađen upravo u Rižinicama.¹⁴

S obzirom na sve iznesene podatke o lokalitetima na kojima je bio angažiran *Majstor koljanskog pluteja*, možda ga je moguće prigodno nazvati “vladarskim klesarom”.¹⁵

2. Pregled dosadašnjih istraživanja

Kao što je već ranije spomenuto, velik broj ulomaka za koje se danas drži da su djela *Majstora koljanskog pluteja* bili su pronađeni i objavljeni već u 19. stoljeću, ali je njihovu

¹⁰ N. JAKŠIĆ, 2015., 220.

¹¹ M. KUMIR, 2017., 51, 54.

¹² M. KUMIR, 2017., 52.

¹³ I. JOSIPOVIĆ, 2013., 64.

¹⁴ M. KUMIR, 2017., 53.

¹⁵ I. JOSIPOVIĆ, 2013., 64.

međusobnu sličnost primijetio tek Jakšić 1980. godine, uspoređujući ulomke skulpture s lokaliteta Crkvina u Koljanima i Crkvina u Biskupiji, te je tako identificirao i imenovao tu klesarsku produkciju.¹⁶ Nedostatak podataka koji bi poslužili kao kronološka odrednica, onemogućio je Jakšića da, nakon same identifikacije, preciznije odredi vrijeme njezina djelovanja, ali ga je ipak okvirno smjestio u 10. stoljeće.¹⁷ S takvom Jakšićevom datacijom složila se većina autora, te se ona ustalila u tadašnjoj literaturi¹⁸, međutim s vremenom je ipak donesen zaključak da je *Majstor koljanskog pluteja* radio na početku 9. stoljeća, a o problemu datacije bit će još riječi u narednom poglavlju.

Rad *Majstora koljanskog pluteja* Jakšić je prepoznao na još jednom lokalitetu – u Galovcu kod Zadra, i to zahvaljujući arheološkim istraživanjima provedenim u pet kampanja u razdoblju između 1979. i 1991. godine. Pri tom je posebno stavio naglasak na pronalazak dijelova ciborija u Galovcu, kojeg je također pripisao *Majstoru koljanskog pluteja* na osnovu njegovih kapitela. Postojanje ciborija u jednoj crkvi u 9. stoljeću bila je rijetkost, pa ta činjenica u ovom slučaju svjedoči o važnosti navedenoga lokaliteta.¹⁹ Istraživanju djelovanja našeg majstora u Galovcu doprinio je i Ivan Josipović, koji je pišući o tom lokalitetu utvrdio da reljefi i arhitektonska dekoracija pripisana *Majstoru koljanskog pluteja* pripadaju drugoj predromaničkoj fazi obnove ranokršćanske crkve u Galovcu.²⁰ Saznanja o radu *Majstora koljanskog pluteja* na ovom lokalitetu proširili su Ivan Josipović i Anastazija Magaš Mesić svojim člankom iz 2013. godine, u kojem iznose pretpostavku da je jedan plutej, koji je u funkciji menze sekundarno ugrađen u oltar jednobrodne gotičke crkvice sv. Pelegrina podignute na istoimenom brdu poviše mjesta Kali, na otok Ugljan zapravo prenesen upravo iz Galovca krajem 14. stoljeća.²¹

Ante Jurčević također je velik dio svog rada posvetio istraživanju ove klesarske produkcije te je pisao o njezinu radu na lokalitetima Crkvina u Gornjim Koljanima i Crkvina u Biskupiji kod Knina. Također je na tim lokalitetima uspoređivao arhitekturu i skulpturu koju pripisuje *Majstoru koljanskog pluteja*, a uz to je objavio i katalog sve do danas ponadene

¹⁶ I. JOSIPOVIĆ, 2013., 57, 58

¹⁷ N. JAKŠIĆ, 1980., 107, 108.

¹⁸ A. JURČEVIĆ, 2014., 128.

¹⁹ I. JOSIPOVIĆ, 2013., 60-61.

²⁰ I. JOSIPOVIĆ, 2013., 64.

²¹ I. JOSIPOVIĆ - A. MAGAŠ MESIĆ, 2013.

skulpture s tih dvaju lokaliteta.²² Godine 2016. Jurčević je u svojoj doktorskoj disertaciji skupio sva svoja saznanja i promišljanja o lokalitetu Crkvina u Biskupiji kraj Knina.²³

Nikola Jakšić i Ivan Josipović, u zajedničkom članku iz 2015. godine, objavili su nove spoznaje o radu *Majstora koljanskog pluteja*, prepoznavši njegovo djelovanje i na crkvi sv. Marte na lokalitetu Stombrate u Bijaćima kod Trogira. Tom su mu prilikom pripisali i ulomak ciborija s lokaliteta Rižinice u Rupotinama kod Solina²⁴, što je već dvije godine ranije pretpostavio Ivan Josipović u svojoj doktorskoj disertaciji.²⁵ Zajednički članak dvojice autora tvori poglavlje knjige Nikole Jakšića pod naslovom *Klesarstvo u službi evangelizacije* iz 2015. godine, koja je u sebi sakupila sva saznanja o hrvatskoj predromaničkoj skulpturi, ali i umjetnosti općenito, a što se ponajprije odnosi na identifikaciju i kronološko određivanje ranosrednjovjekovnih klesarskih produkcija, pa tako i *Majstora koljanskog pluteja* kao jednoga od njih, a čime je navedena knjiga postala najopširniji izvor informacija za obradu teme mog završnog rada.

3. Ciljevi

Cilj ovog rada je predstaviti djelovanje jednog od najvažnijih majstora-klesara ranosrednjovjekovne hrvatske kneževine 9. stoljeća – *Majstora koljanskog pluteja* te na jednom mjestu prikupiti sva do sada poznata saznanja o toj temi. Nadalje, u radu ću nastojati ukratko objasniti povijesne okolnosti pod kojima je ta klesarska produkcija djelovala, a zatim i problem datacije koji je među istraživačima bio prisutan od prvog dana kada je rad našeg majstora prepoznat. Jedno će poglavlje biti posvećeno i njegovim likovno-morfološkim karakteristikama, koje su unatoč majstorovoj razigranosti uvijek na neki način u njegovim djelima prisutne. Nakon toga, bit će govora o pet lokaliteta na kojima je dosad prepoznato djelovanje te klesarske produkcije, ali će također biti spomenut i problem kasnijeg prenošenja ulomaka njegovih klesarija s izvornih lokaliteta na druge obližnje lokacije, a čime će se dodatno

²² I. JOSIPOVIĆ, 2013., 61.

²³ A. JURČEVIĆ, 2016.

²⁴ N. JAKŠIĆ - I. JOSIPOVIĆ, 2015., 151-152; N. JAKŠIĆ, 2015., 249-250.

²⁵ I. JOSIPOVIĆ, 2013., 79

naglasiti problematika pouzdanog utvrđivanja porijekla znatnog broja njemu atribuiranih predromaničkih

4. Problem datacije

Već od osamdesetih godina prošlog stoljeća, tj. od trenutka kada je Jakšić identificirao *Majstora koljanskog pluteja*, istraživači koji su se bavili navedenom klesarskom produkcijom susreli su se s brojnim problemima vezanima za datiranje njezina djelovanja. Naime, pri identifikaciji opusa navedenog majstora, kao što je već prije ukratko navedeno, Jakšić je njegovo djelovanje smjestio dosta široko u 10. stoljeće. Nakon toga takvo je mišljenje prevladalo u literaturi, međutim Jakšić u svojim kasnijim radovima rad majstora ipak smješta u 9. stoljeće, dok dataciju u svojim posljednjim radovima precizno svodi na sam njegov početak.²⁶ Problem datacije pokušava riješiti i Ivan Josipović, pa tako u svom članku iz 2010. godine pretpostavlja da je *Majstor koljanskog pluteja* radio sredinom ili krajem 9. stoljeća²⁷, dok u svojoj doktorskoj disertaciji iz 2013. godine dataciju svodi isključivo na drugo ili treće desetljeće 9. stoljeća.²⁸

Problem datacije možda se najbolje može predstaviti na primjeru dvaju lokaliteta na kojima je *Majstor koljanskog pluteja* radio, a to su Crkvina u Biskupiji kod Knina te Crkvina u Galovcu kraj Zadra. U crkvi sv. Marije u Biskupiji, ali i u crkvi sv. Bartola u Galovcu, tijekom ranoga srednjeg vijeka više je puta došlo do izmjene liturgijskih instalacija, a na izmjenama su radile brojne klesarske produkcije, među kojima i *Majstor koljanskog pluteja*. Činjenica da je na istom lokalitetu radilo više radionica ili majstora predstavlja problem pri njihovu datiranju, odnosno kronološkom slaganju. Najsloženiju situaciju nalazimo na lokalitetu Crkvina u Biskupiji kod Knina. Naime, na tom je lokalitetu pronađen ogroman broj ulomaka koji su bili rasprostranjeni posvuda, te ih je bilo vrlo teško povezati u grupe i odrediti njihovu pripadnost ogradama svetišta koje su u toj trobrodnoj crkvi bile mijenjane tijekom vremena, te ih je zbog toga bilo jako teško kronološki poredati. Jakšić je 1980. godine ulomke dvanaest zabata pronađenih na ovom lokalitetu stilskom analizom prvotno bio svrstao u četiri grupe, a na njima su, prema njegovu tadašnjem mišljenju, radile četiri klesarske produkcije, i to sljedećim kronološkim redoslijedom:

²⁶ I. JOSIPOVIĆ, 2013., 58.

²⁷ I. JOSIPOVIĆ, 2013., 14.

²⁸ I. JOSIPOVIĆ, 2013., 79-83.

- *Radionica koja je izradila ambon;*
- *Dvorska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira;*
- *Majstor koljanskog pluteja;*
- *Radionica koja je izradila zabat s likom Bogorodice.*²⁹

U svom članku iz 2009. godine Ante Jurčević izlaže argumente zašto se s ovakvom Jakšićevom prvotno danom kronologijom ne slaže. Pošto je po Jakšiću rad *Majstora koljanskog pluteja* tada još uvijek bio datiran nakon 892. godine, Jurčević se toj dataciji suprotstavlja činjenicom da je *Majstor koljanskog pluteja* jedini poznat po korištenju antičkih spolija u radu, te se stoga njemu ne čini logičnim da tek kronološki treća radionica koja je djelovala na navedenom lokalitetu koristi antičke ulomke, a da to već prije nisu učinile prethodne radionice.³⁰ Osim toga, s obzirom na već poznat podatak da je *Majstor koljanskog pluteja* radio i na arhitekturi u Koljanima, Jurčević smatra da je isto tako radio i na arhitekturi u Biskupiji, što potkrjepljuje usporedbom liturgijskih instalacija i vanjske arhitekture u Gornjim Koljanima te također i usporedbom liturgijskih instalacija i impost-kapitela u Crkvi u Biskupiji. Nadalje, crkve u Koljanima i Biskupiji pokazuju po Jurčeviću i znatne sličnosti u tlocrtu (trobrodno, pravokutno trobrodno svetište koje završava ravnim zidom) zbog čega pretpostavlja da je *Majstor koljanskog pluteja* podigao i crkvu u Biskupiji, odnosno da je radio u prvoj fazi njezina opremanja liturgijskim instalacijama, a to onda mora biti na samom početku 9. stoljeća.³¹

Nikola Jakšić je već 1991. godine u katalogu zbornika radova *Tisuću godina hrvatske skulpture* galovačke kapitule datirao u 9. stoljeće³², a 2000. godine u katalogu izložbe *Hrvati i Karolinzi* mijenja svoj prvotni kronološki redoslijed rada klesarskih produkcija u Biskupiji, te *Majstora koljanskog pluteja* smješta na prvo mjesto i njegov rad pri tom datira u sredinu 9. stoljeća. Šest godina poslije u katalogu izložbe *Prvih pet stoljeća hrvatske umjetnosti*, njegov rad smješta u rano 9. stoljeće.³³ U svojoj knjizi *Klesarstvo u službi evangelizacije* Jakšić je kao jedno poglavlje pretiskao svoj članak iz 1980. godine, te mu je dodao komentar u kojemu, kako

²⁹ N. JAKŠIĆ, 1980., 107, 108.; A. JURČEVIĆ, 2014., 128.

³⁰ A. JURČEVIĆ, 2009., 66.

³¹ A. JURČEVIĆ, 2009., 68.

³² KATALOG, 1991., 24 (Nikola Jakšić, kat. jed. 23).

³³ A. JURČEVIĆ, 2014., 129.

kaže, ispravlja svoje „'nespretno' datiranje“. Naime, Jakšić u komentaru navodi da je već od početka datacija dviju grupa koje su radile na lokalitetu Crkvina u Biskupiji bila poprilično sigurna. To se odnosi na *Radionicu koja je izradila zabat s likom Bogorodice* te na *Dvorsku klesarsku radionicu iz vremena kneza Branimira* koja je usporedbom s reljefima iz Šopota kod Benkovca datirana upravo u vrijeme djelovanja toga hrvatskog kneza. S vremenom je takvo mišljenje potvrđeno te su zabati s biskupijske Crkvine pripisani tzv. *Romaničkoj radionici iz Knina* s kraja 11. ili sa samog početka 12. stoljeća te *Dvorskoj klesarskoj radionici iz vremena kneza Branimira* iz zadnje četvrtine 9. stoljeća. Za preostale dvije grupe zabata nije postojala mogućnost tako sigurnog datiranja, ali je Jakšić „ipak predložio neko datiranje za koje sam i onda kazao da 'na toj dataciji ne mogu inzistirati'.“³⁴ S vremenom je došlo do promjene u pripisivanju ulomaka pojedinim klesarskim produkcijama te je Ivan Josipović u svojoj doktorskoj disertaciji iz 2013. godine ulomke pripisane *Radionici koja je izradila ambon* priključio opusu *Benediktinske klesarske radionice* koja je bila aktivna za vrijeme kneza Branimira, ali je svoje djelovanje nastavila i u vrijeme kneza Muncimira³⁵, pa je takvo mišljenje u svojoj knjizi prihvatio i Jakšić.³⁶ S obzirom da je ovako omogućeno precizno datiranje rada tih klesarskih produkcija, ne preostaje drugo nego da je *Majstor koljanskog pluteja* na tom lokalitetu radio na samom početku 9. stoljeća, što također potkrjepljuje i činjenica da je crkva podignuta na Crkvini u Biskupiji jedna od prvih novopodignutih sakralnih građevina u hrvatskoj kneževini, a također je služila i kao mauzolej s poznatim ukopima već na početku tog stoljeća.³⁷

Problem datacije rada *Majstora koljanskog pluteja* pojavljuje se i pri istraživanju ulomaka pronađenih na lokalitetu Galovac u blizini Zadra. Naime, istražujući ulomke pronađene u Galovcu, Janko Belošević, voditelj arheoloških istraživanja na tom lokalitetu, pokušao je riješiti i problem datacije, pa tako ulomke koje je pripisao prvoj fazi datira u drugu polovinu 8. stoljeća, a one koje je pripisao drugoj fazi u 9. stoljeće, a produkcije koje su radile na tim dvjema fazama nije identificirao.³⁸ Tek je Jakšić identificirao rad *Majstora koljanskog pluteja* na drugoj fazi,³⁹ dok je produkciju iz prve faze prepoznao i imenovao Josipović kao

³⁴ N. JAKŠIĆ, 2015., 220.

³⁵ I. JOSIPOVIĆ, 2013., 179.

³⁶ N. JAKŠIĆ, 2015., 219.

³⁷ N. JAKŠIĆ, 2015., 220.

³⁸ J. BELOŠEVIĆ, 1997., 166-201.

³⁹ I. JOSIPOVIĆ, 2010., 10.

*Radionicu pluteja zadarske katedrale.*⁴⁰ Kako god, problem datacije rada ovih dviju klesarskih produkcija pokušao je riješiti i Josipović u svom članku iz 2010. godine, a po njegovom tadašnjem mišljenju prvu je fazu bilo potrebno smjestiti na početak 9. stoljeća, a drugu u sredinu ili čak kraj 9. stoljeća, upozoravajući da „konkretne potvrde za predložene datacije zasada nije moguće ponuditi, ovo pitanje i dalje ostaje u potpunosti otvoreno.“⁴¹ Tri godine kasnije, odnosno u svojoj doktorskoj disertaciji 2013. godine, on ipak mijenja svoje ranije mišljenje na osnovu novih saznanja, te prvu fazu datira u kasno 8. ili na sami početak 9. stoljeća, dok drugu fazu smješta u dvadesete i tridesete godine 9. stoljeća, što je danas mišljenje koje dijele znanstvenici koji se bave opusom *Majstora koljanskog pluteja*.⁴² Dok je datacija rada *Majstora koljanskog pluteja* u Galovcu danas općeprihvaćena, bilo je potrebno preciznije datirati i rad prije nepoznate, novoimenovane produkcije koja je radila u prvoj fazi, a to je *Radionica pluteja zadarske katedrale*. To je učinio Josipović u svom članku iz 2017. godine, u kojem tu produkciju, temeljem nove argumentacije oslonjene na novoobjavljenom materijalu iz Zadra, precizno smješta u zadnju četvrtinu 8. stoljeća.⁴³

5. Likovno-morfološke karakteristike Majstora koljanskog pluteja

Majstor koljanskog pluteja specifičan je po svojoj osobnoj maniri, tj. načinu klesanja, ali i uporabi ukrasnih motiva koji su na svim ulomcima najčešće jednaki, ali ipak uvijek razigrani na neki nov način te pomiješani s nekim drugim motivima, što odaje inventivnost tog majstora. Površine svojih ograda svetišta, ponajprije njihovih pluteja i pilastara, ispunjava geometrijskim ornamentima, koje najčešće tvore kružnice i tropruti prepleti, ne ostavljajući ni najmanji dio prostora praznim. Važno je i naglasiti da su svi motivi koje postavlja na svoje reljefe vrlo krupno izrađeni. Na zabatima i arhitravima, pak, *Majstor koljanskog pluteja* izrađuje za njega karakteristične velike pužolike zavojnice postavljene na kratkim nožicama.⁴⁴ Nadalje, jedan od najsimpatičnijih motivâ koje koristi i po kojima je možda i najprepoznatljiviji jesu golubice koje postavlja u središta svojih isprepletenih kompozicija, a one stoje na malim,

⁴⁰ I. JOSIPOVIĆ, 2014., 46.

⁴¹ I. JOSIPOVIĆ, 2010., 14.

⁴² I. JOSIPOVIĆ, 2013., 260.

⁴³ I. JOSIPOVIĆ, 2017., 77.

⁴⁴ I. JOSIPOVIĆ, 2013., 65.

ali vrlo snažnim nožicama koje su izbočene prema naprijed te tako predstavljaju kandže. Uvijek su postavljene u profilu te imaju jednostavno listoliko tijelo ispunjeno motivom riblje kosti ili pak koncentričnim ponavljanjem osnovnog obrisa tijela. Također, imaju izduženi rep, malu glavicu na kojoj im je oko naglašeno kružićem, a u kljunu im se nalazi grozd s velikim zrcima.⁴⁵ Na nekim ulomcima umjesto golubice se pojavljuje i paun, ali što god od ptica bilo u pitanju, sve su one vrlo slično izrađene. Međutim, postoji jedna vrlo zanimljiva razlika kod izrade ptica. Naime, *Majstor koljanskog pluteja* izradu varira s obzirom na to želi li prikazati pokret, odnosno trenutak prije poleta ptice ili je želi prikazati statično. Majstor one dijelove tijela koji su u pokretu, kao što su vrat i krila većinom ne konturira, a riblju kost kojom ove dijelove ispunjava u ovom slučaju koristi u nešto plastičnijoj varijanti, a sve to radi u korist predodžbe gipkosti i pokreta ptice. Kada pticu želi prikazati u stanju mirovanja krila joj postavlja uz tijelo te ih konturira. S druge strane, ukoliko želi prikazati trenutak poleta ptice, krila izvedena motivom riblje kosti podiže od tijela i ne konturira ih, čime se dobiva dojam lakoće, gipkosti i pokreta ptice (sl. 1).⁴⁶ Važno je spomenuti i majstorove kapitele koji su vrlo monumentalni i dekorativno razvijeni. Njih on najčešće ukrašava listovima postavljenima u dvije zone, a uz to izvodi i izražene volute koje pridržavaju abakus kapitelâ. Kao i kod izvedbe svih drugih dijelova liturgijskih instalacija, i u izradi kapitelâ naš majstor pokazuje svoju inovativnost, pa se tako njegovi kapiteli smatraju najkvalitetnijim primjercima u našoj predromaničkoj umjetničkoj baštini.⁴⁷

6. Lokaliteti

6.1. Crkvina u Koljanima kod Vrlike

Na ovom lokalitetu nalazili su se ostaci crkve nepoznata titulara koja je istraživana 1890. godine, ali je to učinjeno vrlo površno. Terenska dokumentacija s tog istraživanja nije sačuvana, a lokalitet je potopljen akumulacijskim jezerom HE "Peruča", pa danas postoji samo djelomičan tlocrt građevine nastao za vrijeme prvog istraživanja. Iz tog tlocrta razabire se da je crkva bila trobrodna, te da su brodove odvajali izduženi piloni, a na zapadnoj se strani, po sredini pročelja

⁴⁵ N. JAKŠIĆ, 1984., 244 ; ISTI, 2015., 223-224; N. JAKŠIĆ - I. JOSIPOVIĆ, 2015., 162; N. JAKŠIĆ, 2015., 266.

⁴⁶ N. JAKŠIĆ - I. JOSIPOVIĆ., 2015., 162; N. JAKŠIĆ, 2015., 266.

⁴⁷ I. JOSIPOVIĆ, 2013., 65.

crkve, izdizao zvonik. Od te crkve sačuvan je dekorirani okvir vrata čija se izrada atribuirala *Majstoru koljanskog pluteja*, a njemu se pripisuje i ostatak liturgijskih instalacija. S obzirom na činjenicu da se djelovanje te klesarske produkcije datira u prvu polovinu 9. stoljeća, jednako se tako datira i samo podizanje navedene sakralne građevine.⁴⁸

Godine 1900. Frano Radić je objavio razne ulomke skulpture pronađene na tom lokalitetu, poput nadrvatnika, dovratnika, zabata i dijelova trabeacije, ali i pluteja, pilastara te kapitela.⁴⁹ Međutim, među svim tim ulomcima posebno se istaknuo jedan plutej po kojemu je produkcija i dobila ime.⁵⁰ Čitava površina tog pluteja ispunjena je dekoracijom koju čine tropruti prepleti koji se isprepliću u osamnaest kružnica (po šest u svakom redu), a u kružnicama se nalaze motivi rozeta, čvorova i golubica. Plutej je pri pronalasku bio relativno dobro očuvan, međutim, dvjema su kružnicama nedostajali motivi (u gornjem redu druga kružnica, te jednako tako u donjem). Iz tog je razloga bila potrebna njegova rekonstrukcija, te su se u dvije kružnice u kojima su nedostajali motivi smjestila dva motiva jednaka onima koji su već bili sačuvani na pluteju. Naime, restauratori su se odlučili za motiv rozete u kružnici u gornjem redu, te za motiv čvora u donjem redu pluteja (**sl. 2**). Međutim, 1976. godine fra Nikola Gabrić objavljuje neke predromaničke ulomke koji su čuvani u Arheološkoj zbirci Franjevačkoga samostana u Sinju. Jedan od tih ulomaka, točnije onaj iz Podosoja kod Vrlike, Jakšić smatra dijelom koljanskog pluteja, što potvrđuje i činjenica da se taj ulomak i plutej spajaju po crti loma. Zahvaljujući tom pronalasku zaključeno je da motiv rozete koji je postavljen na prvoj rekonstrukciji u gornjem redu pluteja nije bio točan, tj. da je motiv koji se u kružnici zaista nalazio bio čvor, pa je to omogućilo pravilnu rekonstrukciju pluteja. Osim toga, pronalazak navedenog ulomka u Podosoju kod Vrlike vrlo je važan i zbog toga što ta činjenica potvrđuje da je dio reljefa *Majstora koljanskog pluteja* bio prenošen s lokaliteta u Koljanima i u neka susjedna sela.⁵¹

Istraživanje manastira u Dragoviću donosi još jedan ulomak kojega Jakšić također smatra dijelom koljanskog pluteja, te ga inkorporira u grafičku rekonstrukciju i dolazi do zaključka da je čvor u donjem redu, kao što je bilo pretpostavljeno već u prvoj rekonstrukciji, zaista tu i bio.⁵² Taj fragment nije ugrađen u plutej, jer se prošla pretpostavka pokazala točnom.

⁴⁸ KATALOG, 2000., 269 (Miljenko Jurković, kat. jed. IV. 150.).

⁴⁹ N. JAKŠIĆ, 1984, 243; ISTI, 2015, 221.

⁵⁰ I. JOSIPOVIĆ, 2010., 10.

⁵¹ N. JAKŠIĆ, 1984., 243-244; ISTI, 2015., 221-222.

⁵² N. JAKŠIĆ, 1984., 243-244; ISTI, 2015., 222.

Tako rekonstruiran plutej prvi je puta izložen na izložbi *Tisuću godina hrvatske skulpture*, koju se moglo posjetiti u razdoblju od ožujka do lipnja 1991. godine u današnjim Klovićevim dvorima u Zagrebu (sl. 3).⁵³

Zanimljiva je pretpostavka da je *Majstor koljanskog pluteja* osim na skulpturi radio i na arhitekturi koljanske crkve, što se može zaključiti uspoređujući likovno-morfološke karakteristike na okviru vrata s onima na pluteju ili zabatu.⁵⁴ Dakle, ova je klesarska produkcija iznimno važna za povijest hrvatske umjetnosti jer upravo ostaci s lokaliteta Crkvina u Koljanima potvrđuju da je *Majstor koljanskog pluteja* najvjerojatnije bio i graditelj crkve, jer je on izradio i dijelove arhitektonske dekoracije, ali i njezine liturgijske instalacije, a među kojima se posebno ističe nadvratnik portala koji pokazuje identične likovno-morfološke karakteristike kao i svi ostali dijelovi liturgijskih instalacija, a to su tipičan način klesanja ornamenata te, posebno, specifično oblikovani motiv ljljana koji se pojavljuje i na reprezentativnom pluteju.⁵⁵

Dakle, s obzirom da je skulptura i arhitektonska dekoracija izvedena u isto vrijeme te da pokazuje iste osobine, može se zaključiti da je pri gradnji i opremanju crkve u Koljanima klesar i graditelj ista osoba.⁵⁶

6.2. Crkvina u Biskupiji kod Knina

Istraživanja lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina započela su već 1886. godine.⁵⁷ Stjepan Gunjača je u svojoj *Reviziji iskopina u Biskupiji kod Knina godine 1950.* detaljno informirao o tijeku istraživanja u Biskupiji.⁵⁸ Ogroman broj ulomaka rasprostranjenih po čitavom lokalitetu nije bilo lako povezati u cjeline, a oni se danas najvećim djelom čuvaju u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Nikola Jakšić je izradu ulomaka oltarnih ograda trobrodne crkve sv. Marije u svojim starijim člancima razvrstavao u četiri faze, dok ih danas svodi na tri, što je detaljno objašnjeno ranije u poglavlju ovog rada koje se bavi

⁵³ N. JAKŠIĆ, 2015., 232-233.

⁵⁴ N. JAKŠIĆ, 1984., 244; ISTI, 2015., 223-224.

⁵⁵ N. JAKŠIĆ, 1984., 250; ISTI, 2015., 230.

⁵⁶ N. JAKŠIĆ, 1984., 251; ISTI, 2015., 231.

⁵⁷ N. JAKŠIĆ, 1980., 97; ISTI, 2015., 207.

⁵⁸ S.GUNJAČA, 1953., 9-18.

problemom datacije, a smatra se da je *Majstor koljanskog pluteja* na ovom lokalitetu djelovao u prvoj fazi gradnje crkve, odnosno na početku 9. stoljeća.⁵⁹

Neki od tih brojnih ulomaka, kao što je i često slučaj, bili su preneseni u sela u blizini Knina, kao što su Uzdolje i Kapitul.⁶⁰

Smatra se da je *Majstor koljanskog pluteja* na Crkvini u Biskupiji kod Knina radio i kao klesar i kao arhitekt, točnije da je izradio “trobrodnu baziliku bez narteksa, oltarnu ogradu, šesterostrani ciborij, kamenicu za posvećenu vodu i sarkofag s hipokampima.”⁶¹ Jurčević mišljenje da je *Majstor koljanskog pluteja* na ovom lokalitetu osim klesara bio i arhitekt argumentira sličnostima crkvenog namještaja i impost-kapitela crkve. Uz to, i tlocrti crkvi u Koljanima i u Biskupiji pokazuju neke sličnosti (trobrodnost, pravokutno trobrodno svetište koje završava ravnim zidom).⁶²

Bitno je spomenuti i da su pri dataciji rada *Majstora koljanskog pluteja* u Biskupiji od velike važnosti bile i brojne sličnosti s ulomcima pronađenima u Gornjim Koljanima,⁶³ pa će o tim sličnostima biti riječi u idućem poglavlju.

6.3. Sličnosti ulomaka iz Crkvine u Koljanima kod Vrlike i iz Crkvine u Biskupiji kod Knina

Kao što je već prije spomenuto, sličnost se primjećuje već u tlocrtima crkve, a također se mogu povući paralele i kad je riječ o skulpturi, poput pilastara, pluteja, kapitela, akroterija i zabata.

6.3.1. Pilastr

I na Crkvini u Koljanima i na Crkvini u Biskupiji kod Knina pronađeni su pilastr koji je izradio *Majstor koljanskog pluteja* (sl. 4, sl. 5). U pitanju je više pilastara koji se svrstavaju u tri grupe, s obzirom da postoje tri dekorativne sheme. Unatoč različitim shemama, dekoracija je na ovim pilastrima karakteristična za ruku *Majstora koljanskog pluteja*, a čine je prepleti koji tvore koncentrične kružnice, vertikalno postavljene, a okvir čini tordirana vrpca. Na primjerima ovih pilastara vide se još neke karakteristike majstora, poput uporabe geometrijskih motiva koji

⁵⁹ A. JURČEVIĆ, 2014., 128-129.

⁶⁰ A. JURČEVIĆ, 2016., 113.

⁶¹ A. JURČEVIĆ, 2016., 65.

⁶² A. JURČEVIĆ, 2009., 68.

⁶³ A. JURČEVIĆ, 2016., 102.

mu dopuštaju veću razigranost. Čitava je površina ispunjena razigranim prepletima, a sve to uokviruje tordirana vrpca, koja pridonosi dojmu gustoće kompozicije. *Horror vacui* je jako izražen jer *Majstor koljanskog pluteja* ne ostavlja praznim ni najmanji dio dekorativne površine svojih reljefa.⁶⁴

6.3.2. Pluteji

Osim najreprezentativnijeg pluteja po kojemu je klesarska produkcija i dobila ime, na lokalitetu Crkvina u Koljanima, ali i u Biskupiji pronađen je još po jedan plutej (**sl. 6, sl. 7**). Oba su izrađena po istom principu te se sastoje od osamnaest kružnica, od kojih je šest u svakom redu, isto kao i na pluteju po kojem je majstor i nazvan. Dakle, opet se ponavljaju isti motivi kao i na pilastrima, vjerojatno iz razloga jer je majstor primijetio da takva rješenja vode do ostvarenja *horror vacui*-a i razigranosti, a što je i bio njegov cilj.⁶⁵

6.3.3. Akroterij i kapiteli

U arheološkim istraživanjima ostataka crkve sv. Marije u Biskupiji kod Knina, provedenim 1897. godine, pronađen je skoro u cijelosti sačuvan akroterij koji tvori kružna jezgra na koju su postavljeni izduženi listovi (**sl. 8**). Takvi listovi postavljeni su kružno u tri niza, koji se prema vrhu sužavaju, a akroterij završava jednostavnom polukuglom. Donji niz čine izduženi listovi palminih grančica koji se pri vrhu povijaju, a među njima je prazan prostor ispunjen malim rozetama – *Majstor koljanskog pluteja* nikad prostor ne ostavlja praznim. Drugi niz je već nešto jednostavniji, odnosno uži je, te su sada listove palminih grančica zamijenili akantusovi listovi, a zadnji je niz najjednostavniji. Sličnost ovog akroterija s kapitelima pronađenim na istom lokalitetu zapazio je već Frano Radić, te je zaključeno da su kapiteli i akroterij vjerojatno tvorili dio istog ciborija, a njihova izvedba ukazuje na vještog majstora koji je imao poseban talent za plastičnost, što je za predromaničke klesare bila rijetkost. S obzirom da su ovi kapiteli vrlo slični onima iz Crkvine u Koljanima kod Vrlike koji su već bili pripisani *Majstoru koljanskog pluteja*, i kapiteli iz Biskupije također su pripisani njemu (**sl. 9**).⁶⁶ S obzirom da su kapiteli pronađeni u dosta lošem stanju, njihovo je istraživanje bilo znatno

⁶⁴ N. JAKŠIĆ, 1984., 244-245; ISTI, 2015., 225-227.

⁶⁵ N. JAKŠIĆ, 1984., 247; ISTI, 2015., 227-228.

⁶⁶ KATALOG, 2006., 76 (Nikola Jakšić, kat. jed. 6).

otežano. Međutim, po zamisli Stjepana Gunjače ostvarena je rekonstrukcija kapitela iz Biskupije, koja je pomogla pri upoznavanju kapitela *Majstora koljanskog pluteja*, te je također pomogla i u zamisli kako su mogli izgledati i kapiteli iz Crkvine u Koljanima. Kapiteli pronađeni na oba lokaliteta, ali i akroterij, pokazuju iste likovno-morfološke karakteristike, a to su: plastičnost, stilizirani prošupljeni listovi koji se prema vrhu povijaju te, za majstora karakterističan, *horror vacui*. Zbog toga se može reći da su u pitanju jedni od najkvalitetnijih i najljepših kapitela naše predromaničke umjetnosti.⁶⁷

6.3.4. Zabati

Zabati na ova dva lokaliteta također pokazuju sličnosti. Kao što je već spomenuto, za njih je karakteristična jednaka obrada golubica, a osim njih, sličnosti se pronalaze i u načinu izvedbe križa koji se nalazi na većini zabata. On je uvijek ispunjen troprutim dvopletom, na kraju krakova su malene volute, a one se ponavljaju i na dnu križa, prelaze na arhitrav te su u svakom slučaju identične (sl. 10, sl. 11).⁶⁸

6.4. Galovac kod Zadra

Osim do sad navedenih lokaliteta, djelovanje *Majstora koljanskog pluteja* utvrđeno je na još jednom lokalitetu, u selu Galovac u blizini Zadra. Na sjeverozapadu sela nalazi se lokalitet Crkvina, na kojemu je otkriven ranokršćanski kompleks, čija je središnja građevina bila crkva posvećena sv. Bartolomeju, te njemu pripadajuće liturgijske instalacije. Međutim, osim ranokršćanskih ostataka, pronađeni su i predromanički, što svjedoči da je kompleks bio preuređivan tijekom ranoga srednjeg vijeka. Problem ovog lokaliteta je i taj što je on dugo vremena lokalnom stanovništvu služio kao izvor građevinskog materijala, odnosno uzimali su kamenje i koristili su ga u privatne svrhe. Neki su ulomci sačuvani, međutim u sekundarnoj upotrebi, dok su neki pak potpuno izgubljeni.⁶⁹

Janko Belošević, voditelj arheoloških istraživanja na lokalitetu, dijeli galovačku skulpturu na dvije razvojne faze opremanja crkve koje su se odvijale tijekom ranog srednjeg

⁶⁷ N. JAKŠIĆ, 1984., 247-248; ISTI, 2015., 228-229.

⁶⁸ N. JAKŠIĆ, 1984., 244; ISTI, 2015., 224.

⁶⁹ I. JOSIPOVIĆ, 2010., 7-8.

vijeka. U prvu fazu smješta oltarnu ogradu s lukom, a u drugu fazu smješta ulomke oltarne ograde sa središnjim zabatom, dva ciborija, kamenicu za krštenje, biforu, te još neke manje ulomke.⁷⁰ Unatoč tomu, Belošević ipak nije uočio ruku *Majstora koljanskog pluteja* na većini ulomaka iz druge faze. To je tek učinio Jakšić prepoznavši stil ovog majstora nakon arheoloških istraživanja provedenih u Galovcu, i to po uvijek jednakim karakteristikama, koje se odnose na masivnost izrade, odnosno na masivne pilastre, jako velike pluteje čitave ispunjene dekoracijom troprutih prepleta, izražajan *horror vacui*, golubicu sa svojim karakterističnim izgledom koja kljuca grozd, pužolike velike zavojnice itd (sl. 12). Također, Josipović je u svom članku iz 2010. godine ispravio još jedan Beloševićev propust te je ukazao da je on razvrstavajući ulomke iz Galovca iste pomiješao i svrstao ih u obje faze.⁷¹ Dok dugo vremena radionica koja je radila na prvoj fazi obnove galovačke crkve nije bila imenovana, te su njezini ulomci pronađeni u Zadru, Galovcu, Biogradu i Novalji u literaturi bili obrađivani pojedinačno, Josipović ih pripisuje jednoj klesarskoj produkciji, koju imenuje *Radionica pluteja zadarske katedrale*.⁷²

Belošević je također tijekom svojih istraživanja napravio brojne rekonstrukcije liturgijskih instalacija na osnovu pronađenih ulomaka, međutim takve rekonstrukcije nisu održive iz razloga što ih je sastavio od ulomaka koji ne pokazuju sličnosti u likovno-morfološkim karakteristikama.⁷³

Na ovom se lokalitetu također pojavljuje i problem datacije, koji je već detaljno objašnjen u poglavlju koji se tim problemom bavi, a danas vlada mišljenje da je *Radionica pluteja zadarske katedrale* na ovom lokalitetu djelovala u posljednjoj četvrtini 8. stoljeća⁷⁴, dok je *Majstor koljanskog pluteja* djelovao tijekom dvadesetih ili tridesetih godina 9. stoljeća.⁷⁵

Kao što je već poznato, ulomci *Majstora koljanskog pluteja* često su bili prenošeni u okolna sela, pa je tako bilo i u slučaju ulomaka iz Galovca, međutim, ovoga puta ulomak je bio prenesen nešto dalje, i to izvan hrvatske kneževine u kojoj je bilo poznato majstorovo djelovanje. Naime, ulomak je bio prenesen u crkvu sv. Pelegrina na brdu Pelegrin iznad mjesta Kali na otoku Ugljanu. Ova crkvice ima pravokutni tlocrt, te završava polukružnom apsidom,

⁷⁰ J. BELOŠEVIĆ, 1997., 149.

⁷¹ I. JOSIPOVIĆ, 2010., 10-11.

⁷² I. JOSIPOVIĆ, 2014., 43, 46, 57.

⁷³ I. JOSIPOVIĆ, 2010., 11.

⁷⁴ I. JOSIPOVIĆ, 2017., 77.

⁷⁵ I. JOSIPOVIĆ, 2013., 260.

a u cijelosti imao samo dva otvora, i to ulazna vrata i prozor sa šiljastim lukom u apsidi. Svojim izgledom crkvice pokazuje karakteristike sakralne gradnje 14. stoljeća, odnosno vidi se utjecaj romaničkog stila, međutim već se nagovještuje gotika, ponajviše na prozoru sa šiljastim lukom u apsidi. U crkvi je pronađen ulomak za koji se smatra da je tvorio dio nadvratnika ulaznih vrata, a na njemu se može razaznati uklesani križ, te ostaci posvetnog natpisa, koji su nažalost nedovoljno sačuvani da bi se natpis, koji bi vjerojatno otkrio graditelja, mogao pročitati. Osim ovog ulomka, pronađen je i plutej izrađen od lokalnog vapnenca, koji je bio u funkciji menze oltara (**sl. 13**). On je, međutim, bio postavljen tako da je strana s dekoracijom bila okrenuta prema dolje, odnosno bila je prislonjena na stipes oltara, zbog čega posjetiteljima crkve nije bio vidljiv. Dekoracija pluteja smještena je u pravokutnom prostoru, kojeg ispunjavaju dva para koncentričnih kružnica. Te su kružnice presječene grčkim križevima čiji su krakovi dijagonalno usmjereni, a po njima se isprepliću manje kružnice koje tako sijeku krakove i veće kružnice. Između krakova križa postavljene su golubice koje kljucaju grozd, dakle, na pluteju ih je sve skupa osam. Prazan prostor između dvaju parova kružnica ispunjava tropruta pletenica koja se oko njih zavija, te razbija savršenu geometriju pluteja. Iznad ovog prostora ispunjenog dekoracijom nalazio se vijenac, koji je vjerojatno u postupku postavljanja ovog pluteja na stipes oltara bio otučen jer je zacijelo bio nešto reljefniji od ostatka pluteja.⁷⁶

Na čitavom području današnje Hrvatske poznato je samo desetak pluteja čiji je glavni motiv upravo ovakva kružnica, a svi se oni datiraju u jedno široko vremensko razdoblje, od 8. pa sve do 11. stoljeća.⁷⁷

Dataciju tog pluteja ipak je moguće preciznije odrediti ukoliko se razmotre njegove stilske i likovno-morfološke karakteristike. Naime, na pluteju pronađenom u crkvi sv. Pelegrina zamjećuje se *horror vacui*, simetrija, ali ipak s određenim odstupanjima koja ukazuju na nemirnu ruku klesara, golubice čije je tijelo listolikog oblika, a ispunjava ga motiv riblje kosti, te koje imaju kratke i jake nožice s kandžama i malu glavu s naglašenim okom i uz to sve kljucaju grozd. Sve ove karakteristike jasno upućuju na *Majstora koljanskog pluteja*, iako ovakva geometrijska kompozicija nije primjećena ni na jednom drugom ulomku pripisanom tom majstoru. Međutim, golubice su trag koji najviše može uputiti upravo na *Majstora koljanskog pluteja*. Osim toga, za njega je karakterističan i simetričan postav zadanih motiva,

⁷⁶ I. JOSIPOVIĆ - A. MAGAŠ MESIĆ, 2013., 23-25.

⁷⁷ I. JOSIPOVIĆ - A. MAGAŠ MESIĆ, 2013., 26-27.

međutim uvijek s nekim manjim odstupanjima (u ovom slučaju tropruta pletenica koja vijuga oko kružnica). Iako karakteristike upućuju na ruku *Majstora koljanskog pluteja*, problem se pojavljuje zbog činjenice da je njegov rad zabilježen samo na nekoliko lokaliteta koji se nalaze unutar teritorija ranosrednjovjekovne hrvatske kneževine. Dakle, postavlja se pitanje odakle se ovaj plutej stvorio na otoku Ugljanu, koji je u ranom srednjem vijeku pripadao Bizantskoj Dalmaciji? No, jedini problem ne leži samo u toj činjenici. Naime, problem se javlja i u činjenici da je crkva sv. Pelegrina sagrađena u 14. stoljeću, te nije poznata neka ranija faza njezine gradnje, a pogotovo ne u 9. stoljeću, kada je poznato da je djelovao *Majstor koljanskog pluteja*. Zbog toga se smatra da je ovaj plutej stigao s najbližeg lokaliteta na kojemu je zabilježen rad ove klesarske produkcije, a to znači iz Galovca, sela u blizini Zadra. Galovac je tijekom srednjeg vijeka bio unutar granica starog hrvatskog sela Tršci, u kojemu su od 13. stoljeća posjednici bili zadarski plemići, a o njima i o njihovim posjedima postoji dosta arhivskih podataka, pa je tako poznato da je krajem 14. stoljeća (u vrijeme gradnje crkve sv. Pelegrina), najveći posjed u Tršcima bio u vlasništvu Jurja Vidova Zadulina. S obzirom da je poznato da je Jakov Grgurov Zadulin donirao 100 libara za podizanje crkve sv. Pelegrina, jasno je da je obitelj Zadulin bila izravno povezana s posjedom na kojem je podignuta crkva sv. Pelegrina, te također s onim u Galovcu na kojem je podignuta crkva sv. Bartula. Iz svega toga može se zaključiti da je plutej pronađen u crkvi sv. Pelegrina nekad u prošlosti bio prenesen iz Galovca od strane jednoga od članova obitelji Zadulin. Nije sa sigurnošću utvrđena izvorna funkcija ovog pluteja u crkvi sv. Bartula u Galovcu, te zbog svojih malih dimenzija, rupa koje ima sa strane i ikonografije Ivan Josipović i Anastazija Magaš Mesić u svom članku iznose mišljenje da nije tvorio dio oltarne ograde, niti ambona ili oltara, nego da je bio ploča parapeta krsnog zdenca koji se nalazio pod šesterostraničnim ciborijem u krstionici crkve sv. Bartula.⁷⁸

6.5. Rižinice u Rupotinama kod Solina

Arheološkim istraživanjima provedenima 2011. godine u Rižinicama u Rupotinama kod Solina, među ostalim pronađenim fragmentima, pronađen je i jedan veći ulomak arkade ciborija, za kojeg Ivan Josipović 2013. godine u svojoj doktorskoj disertaciji ustvrdio da se može pripisati *Majstoru koljanskog pluteja* (sl. 14). Glavni dio ovog ulomka je ispunjen motivom kružnica koje tvore tropruti prepleti, a u svakoj od ovih kružnica nalazi se po jedna

⁷⁸ I. JOSIPOVIĆ - A. MAGAŠ MESIĆ, 2013., 28-31.

manja kružnica, koju tvore četiri zamršena prepleta. Ovakva dekoracija, a i njezina kompozicija uvelike podsjećaju na ulomke pilastara i pluteja koje je *Majstor koljanskog pluteja* izradio u Koljanima, Biskupiji i Galovcu. Njegova je ruka na ovom ulomku prepoznata po njegovom karakterističnom i uvijek ponavljanom *horror vacui* i po inovativnosti i razigranosti kada se radi o izradi geometrijskih prepleta. Također, povrh ovog glavnog dijela arkade, nalazi se i kimation, a iznad njega kuke, vrlo karakteristične za *Majstora koljanskog pluteja*, koje se također mogu usporediti s ulomcima pronađenima na prethodna tri lokaliteta gdje je zabilježen rad ovog majstora.⁷⁹

6.6. Stombrate u Bijaćima kod Trogira

Posljednji lokalitet na kojemu je primijećeno djelovanje našeg majstora su Stombrate u Bijaćima kod Trogira. Na ovom lokalitetu u blizini Trogira, u razdoblju od 1902. do 1905. godine, „Bihać“ – hrvatsko društvo za istraživanje domaće povijesti iz Splita provelo je arheološka istraživanja, u kojima su pronađeni ostaci sakralne građevine podignute u ranokršćansko doba, te ulomci njezinih reljefa koji vjerojatno potječu iz razdoblja između 6. i 9. stoljeća. Naime, sami ulomci, poput stupova te njihovih kapitela i baza, ulomaka portala i prozora, ukazuju da građevina potječe iz ranokršćanskog doba, međutim neki preostali reljefi također svjedoče i o obnovi crkve koja se odvila tijekom 8. stoljeća. Druga skupina brojnih reljefa svjedoči i o obnovi koja se u crkvi dogodila tijekom 9. stoljeća, a među njima je prepoznata jedna radionica koja je već ranije bila zapažena na nekim lokalitetima, kao što su Brnaze kod Sinja, Kljaci kod Drniša i Pađene kraj Knina. Ta radionica uvjetno je dobila ime *Trogirska klesarska radionica*, upravo iz razloga jer je njezin rad zabilježen ponajprije u okolici Trogira. Međutim, bitno je naglasiti da samo jedan mali dio predromaničkih reljefa pronađenih u Stombratama pripada *Trogirskoj klesarskoj radionici*, dok se ostatak nalaza pripisuje jednoj klesarskoj radionici koja je djelovala pod utjecajem skulpture s prostora sjeverne Italije, te *Majstoru koljanskog pluteja*.⁸⁰

Na nekim elementima crkve sv. Marte opaža se ruka *Majstora koljanskog pluteja*, a jedan od takvih primjera je greda iz ove crkve, na kojoj se mogu zapaziti, za majstora

⁷⁹ I. JOSIPOVIĆ, 2013., 78-79.

⁸⁰ N. JAKŠIĆ - I. JOSIPOVIĆ, 2015., 146-147; N. JAKŠIĆ, 2015., 241-243.

karakteristične, velike pužolike kuke (sl. 15). Osim toga, poznato je da su u crkvi sv. Marte postojala tri zabata, od kojih je jedan pripisan *Trogirskoj klesarskoj radionici*, dok su druga dva pripisana *Majstoru koljanskog pluteja*. Prvi je zabat čitav prekriven dekoracijom koju čini deset rozeta, a omeđuje ih niz kuka (sl. 16). Na drugom zabatu dominira prikaz dvaju pauna, koji su prikazani u profilu, a okrenuti su jedan prema drugom te ključaju isti grozd. Njihovo je tijelo izvedeno u listolikoj formi, a unutra ga ispunjava motiv riblje kosti. Na dugom i tankom repu su „paunove oči“, a glava im je sitna, s naglašenim okom, dok su na glavi roščići. Iznad njihovih glava postavljena je šesterokraka zvijezda, a ista je takva također ispod grozda kojeg ključaju. Nadalje, ponavlja se niz kuka, isti kao na prethodnom zabatu (sl. 17).⁸¹

Drugi zabat iz crkve sv. Marte nalikuje zabatu koji se čuva u Bolu na Braču (sl. 18).⁸² Tamo je osim zabata pronađen i pilastar, međutim s obzirom da nije poznato da je *Majstor koljanskog pluteja* djelovao izvan hrvatske kneževine, ovi su ulomci tamo vjerojatno nekad kasnije bili preneseni.⁸³ Ovim zabatom dominira motiv križa, kojega ispunjava tropruti preplet. Ispod njegovih krakova nalaze se dva pauna, koji su sada nešto drugačije postavljeni, međutim ponovno se vidi karakterističan način njihove izrade koju koristi *Majstor koljanskog pluteja*. Imaju listoliko tijelo, sitnu glavicu s naglašenim okom, roščiće, repić, jedan od njih ključa grozd, a drugi list. Iznad krakova dvije su peterokrake zvijezde. Razlika između ova dva zabata je vijenac kimatija, na kojeg se onda nastavlja niz kuka, koji je pak isti kao onaj sa zabata iz crkve sv. Marte. Na ovim zabatima vidimo neke inovacije *Majstora koljanskoga pluteja*, kao što su pauni koji se sada prvi put pojavljuju, dok su na njihovom mjestu prije uvijek bile golubice. Međutim, isti je način izrade (sitna glavica s izraženim okom, grozd, prilično jake noge s kandžama...). Inovacija su i zvjezdice, vijenac kimatija i niz kuka. Očigledno je da *Majstor koljanskog pluteja* svaki put koristi neke inovacije, te tako iznenađuje, što je vjerojatno i bio razlog zašto tako dugo vremena njegova djela nisu bila prepoznata i povezana.⁸⁴

Nadalje, zanimljiv je i ciborij iz crkve sv. Marte, a od njega je bilo moguće rekonstruirati samo prednju i stražnju arkadu. Na prednjoj se arkadi ponovno nalazi prikaz dvaju pauna koji su smješteni u kutovima, a ispred njih su petolisni cvjetovi. Ovaj prizor od ostalih dijelova arkade odvaja tordirana vrpca, a luk arkade prati široki geometrijski preplet, tzv. udvostručeni

⁸¹ N. JAKŠIĆ - I. JOSIPOVIĆ, 2015., 150-153; N. JAKŠIĆ, 2015., 249-252.

⁸² N. JAKŠIĆ - I. JOSIPOVIĆ, 2015., 153; N. JAKŠIĆ, 2015., 252.

⁸³ N. JAKŠIĆ - I. JOSIPOVIĆ, 2015., 161; N. JAKŠIĆ, 2015., 263-264.

⁸⁴ N. JAKŠIĆ - I. JOSIPOVIĆ, 2015., 153; N. JAKŠIĆ, 2015., 252-254.

motiv pereca (sl. 19). Na stražnjoj arkadi se ponavlja sličan prizor (sl. 20). Ponovno se pojavljuje tordirana vrpca, a luk arkade ponovno prati širok geometrijski preplet, mada ovdje nema dvaju pauna, već ih mijenjaju lavovi. Lijevom su dosta dobro sačuvane noge i tijelo, dok je desnom bolje sačuvana glava, tako da je moguće zamisliti njihov izvorni izgled u cjelini. Ispred lavova klesar postavlja cvjetove sa sedam latica. Ove arkade nije nikako moguće povezati s radionicom koja je stvarala pod utjecajem langobardske umjetnosti ili *Trogirskom klesarskom radionicom*, jer s njima ne pokazuju nikakve sličnosti, tako da je njihov autor najvjerojatnije *Majstor koljanskog pluteja*, čemu svjedoče i karakteristike koje on na svojim djelima najčešće ponavlja, kao što su tordirana vrpca, grozdovi i pauni koji ih ključaju, motiv riblje kosti u izradi paunova tijela, itd...). Pretpostavlja se da je *Majstor koljanskog pluteja* osim ovoga ciborija izradio još tri, od kojih su dva šesterostrana (Crkvina u Biskupiji i Galovac) i još jedan četverostrani (Rižinice).⁸⁵

* * *

Bitno je spomenuti još jedan reljef koji se čuva u Arheološkom muzeju u Splitu, a koji također pokazuje karakteristike *Majstora koljanskog pluteja* (sl. 21). To je prilično velik ulomak pluteja ili ciborija. Ispunjen je beskonačnim troprutim prepletima, a na dva su mjesta sačuvane kružnice. U jednoj od njih motiv je golubice, čije je tijelo opet izrađeno u obliku lista te je ispunjeno motivom riblje kosti. Ima sitnu glavicu, ovoga puta okrenutu unazad, a na njoj istaknuto oko; te čvrste noge s kandžama, dakle sve karakteristike *Majstora koljanskog pluteja*. U drugoj je kružnici šesterostrana zvijezda, kao i na zabatima iz sv. Marte i iz Bola. Dakle, svi ti detalji ukazuju na *Majstora koljanskog pluteja*, iako opisana kompozicija nije karakteristična za njegov opus.⁸⁶

⁸⁵ N. JAKŠIĆ - I. JOSIPOVIĆ, 2015., 155.160; N. JAKŠIĆ, 2015., 256-263.

⁸⁶N. JAKŠIĆ, 2015., 264-266.

7. Zaključak

Majstor koljanskog pluteja djelovao je u vrlo kratkom razdoblju, odnosno tijekom dvadesetih i tridesetih godina 9. stoljeća, te je, koliko je danas poznato, djelovao samo na pet lokaliteta (Crkvina u Koljanima kod Vrlike, Crkvina u Biskupiji kraj Knina, Crkvina u Galovcu kod Zadra, Rižinice kraj Solina i Stombrate u Bijaćima kod Trogira), a ulomci s tih lokaliteta bili su prenošeni i u obližnja sela (Podosoje kod Vrlike, manastir u Dragoviću, Uzdolje i Kapitul kod Knina), te i na otoke (Bol na Braču, Kali na Ugljanu).

Sam majstor osim što je radio na izradi i dekoraciji crkvenog namještaja, radio je i na gradnji crkvi (Crkvina u Koljanima, Crkvina u Biskupiji kod Knina), što se može potvrditi usporedbom sačuvanih dijelova arhitektonske dekoracije i liturgijskih instalacija.

Kako god bilo, *Majstor koljanskog pluteja* ipak je najznačajniji zbog svojih reljefa, a najpoznatiji njegov rad te vjerojatno i najljepši jest plutej iz Koljana po kojemu je i dobio ime. Na ovom i na svim ostalim plutejima, a i na pilastrima, arhitravima te drugim njemu atribuiranim ulomcima primjećuju se njegove likovno-morfološke karakteristike koje se uvijek iznova ponavljaju, međutim uvijek na neki nov način, uz neku inovaciju, koje njegov opus ne čine „suhoparnim“, te pokazuju razigranost majstora pri komponiranju dekorativnih kompozicija. Tako on, naprimjer, u većini slučajeva ponavlja svoje karakteristične velike kuke na kratkoj nozi, troprute učvorene kružnice koje su vrlo često ispunjene manjim kružnicama, preplete koji ispunjavaju čitave dekorativne površine različitih dijelova liturgijskih instalacija, golubice uvijek izrađene na jednak način (s malom glavicom, okom naglašenim kružićem, listolikim tijelom koje je ispunjeno motivom riblje kosti, čvrstim nožicama). Međutim, kompozicije sastavljene od kružnica i pletera često se mijenjaju u svrhu veće razigranosti, a golubice se ponekad zamjenjuju paunovima (zabat pronađen u Bolu na Braču), koji su međutim izvedeni na identičan način kao i golubice. Bitno je još jednom napomenuti i da sve ulomke pripisane *Majstoru koljanskog pluteja* obilježava izražen *horror vacui* koji tako postaje još jedna od njegovih glavnih karakteristika.

Dakle, iako motivi koji se ponavljaju jesu u većini slučajeva isti, oni su ipak svaki put izvedeni na neki novi način, što je vjerojatno i razlog zašto je bilo potrebno poprilično dugo vremena da bi se okupio danas poznati i u ovom radu prezentirani opus *Majstora koljanskog pluteja*.

8. Abstract

Master of the Koljane pluteus

Pre-romanesque stone-cutting production called Master of the Koljane pluteus was shortly active at the beginning of the 9th century. The fragments which today are attributed to this stone-cutting production were investigated for the first time at the beginning of the 19th century. However, it took a long time to connect all the fragments to one author, what happened in 1980, when this stone-cutting production was identified and named by Nikola Jakišić. He named it after the most beautiful and preserved pluteus which was found in the locality of Crkvina in Koljane. This Master can be identified by its characteristic style of conspicuous horror vacui, composition playfulness and rhythmical motives like doves, flowers and circles. Up until today, the work of Master of the Koljane pluteus was recorded on several localities on the territory of the Duchy of Croatia - Crkvina in Koljane, Crkvina in Biskupija near Knin, Galovac near Zadar, Rižinice in Rupotine near Solin and Stombrate in Bijaći. Also, a fragment kept in Archeological museum in Split today, is considered to be a work by this stone-cutting production. Fragments found in Bol on island Brač and in Kali on island Ugljan are also attributed to Master of Koljane pluteus, but it is considered that these fragments were transferred there since there are no records of work of Master of the Koljane pluteus outside of the territory of the early medieval Duchy of Croatia. Considering that most of the localities where this stone-cutting production's work was recorded were one of the most important ones for the Duchy, this workshop can even be seen as a "duke's stonemason".

Key words: Master of the Koljane pluteus, Pre-Romanesque, Croatian pre-Romanesque stone-cutting productions, 9th century.

9. Literatura

M. ANČIĆ, 2000. – Mladen Ančić, U osvit novog doba – Karolinško carstvo i njegov jugoistočni obod, u: *Hrvati i Karolinzi – Rasprave i vrela*, (ur.) Ante Milošević, Split, 2000., 70-103.

J. BELOŠEVIĆ, 1997. – Janko Belošević, Predromanička kamena plastika s Crkvine u Galovcu kod Zadra, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, sv. 35(22)/1995.-1996., Zadar, 1997., 149-204.

S. GUNJAČA, 1953. – Stjepan Gunjača, Revizija iskopina u Biskupiji kod Knina 1950., *Ljetopis JAZU 57*, Zagreb, 1953., 9-18.

N. JAKŠIĆ, 1980. – Nikola Jakšić, Zabati oltarne ograde iz Crkvine u Biskupiji kod Knina, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 21 (*Fiskovićev zbornik I*), Split, 1980., 97-110.

N. JAKŠIĆ, 1984. – Nikola Jakšić, Majstor koljanskog pluteja, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, sv. 8 (*Znanstveni skup "Cetinska krajina od prethistorije do dolaska Turaka"*, Sinj, 3-6. VI. 1980.), Split, 1984., 243-252.

N. JAKŠIĆ, 2006 – Nikola Jakšić, Između Europe i Mediterana u: *Prvih pet stoljeća hrvatske umjetnosti*, (ur.) Biserka Rauter Plančić, Zagreb, 2006., 13-61.

N. JAKŠIĆ, 2015. – Nikola Jakšić, *Klesarstvo u službi evangelizacije – studije iz predromaničke skulpture na Jadranu*, Split, 2015.

N. JAKŠIĆ - I. JOSIPOVIĆ, 2015. – Nikola Jakšić - Ivan Josipović, Majstor koljanskog pluteja u kontekstu predromaničkih reljefa s lokaliteta Stombrate u Bijaćima, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III., sv. 42, Split, 2015., 145-164.

I. JOSIPOVIĆ, 2010. – Ivan Josipović, Majstor koljanskog pluteja u stilskom razvrstavanju predromaničke skulpture iz Galovca kod Zadra, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, sv. 34, Zagreb, 2010., 7-19.

I. JOSIPOVIĆ, 2013. – Ivan Josipović, *Predromanički reljefi na teritoriju Sklavinije Hrvatske između Zrmanje i Krke do kraja 9. stoljeća (doktorska disertacija)*, Zagreb, 2013.

I. JOSIPOVIĆ, 2014. – Ivan Josipović, Radionica pluteja zadarske katedrale, *Ars Adriatica*, sv. 4, Zadar, 2014., 43-62.

I. JOSIPOVIĆ, 2017. – Ivan Josipović, Biogradska predromanička skulptura, *Ars Adriatica*, sv. 7, Zadar, 2017., 65-82.

I. JOSIPOVIĆ - A. MAGAŠ MESIĆ, 2013. – Ivan Josipović - Anastazija Magaš Mesić, Predromanički plutej iz Kali na otoku Ugljanu, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, sv. 37, Zagreb, 2013., 23-36.

A. JURČEVIĆ, 2009. – Ante Jurčević, Usporedba skulpture i arhitekture s lokaliteta Crkvina u Gornjim Koljanima i Crkvina u Biskupiji kod Knina, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 36, Split, 2009., 55-84.

A. JURČEVIĆ, 2014. – Ante Jurčević, O klesarskim radionicama koje su djelovale na lokalitetu Crkvina u Biskupiji kod Knina, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, sv. 41, Split, 2014., 127-163.

A. JURČEVIĆ, 2016. – Ante Jurčević, *Arhitektura i skulptura s lokaliteta Crkvina u Biskupiji kod Knina (doktorska disertacija)*, Zagreb, 2016.

KATALOG, 1991. – *1000 godina hrvatske skulpture – Katalog*, (ur.) Igor Fisković, Zagreb, 1991.

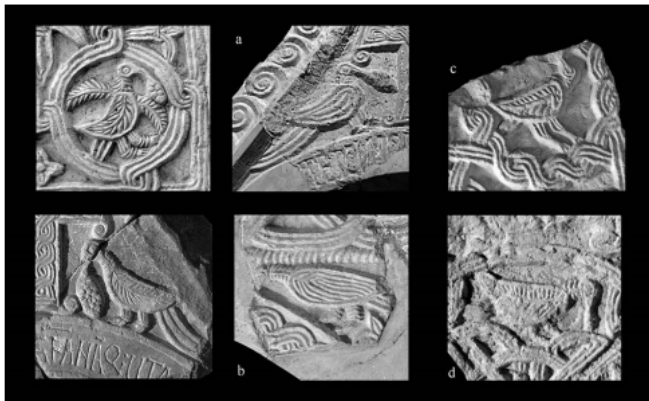
KATALOG, 2000. – *Hrvati i Karolinzi - Katalog*, (ur.) Ante Milošević, Split, 2000.

KATALOG, 2006. - *Prvih pet stoljeća hrvatske umjetnosti*, (ur.) Biserka Rauter Plančić, Zagreb, 2006.

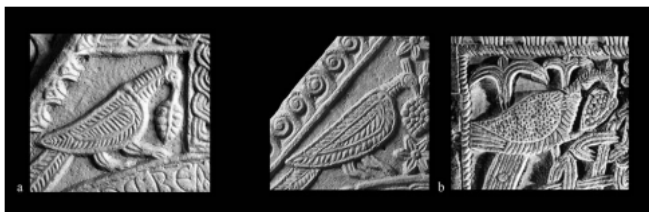
M. KUMIR, 2017. – Marino Kumir, For the Salvation of One's Soul: Piety, Status and Memory in the Dalmatian Duchy (c. 812-850), *Annual of medieval studies at CEU*, vol. 23, Budapest, 2017., 48-61.

10. Prilozi

Sl. 1. Golubice i paunovi na ulomcima *Majstora koljanskog pluteja*

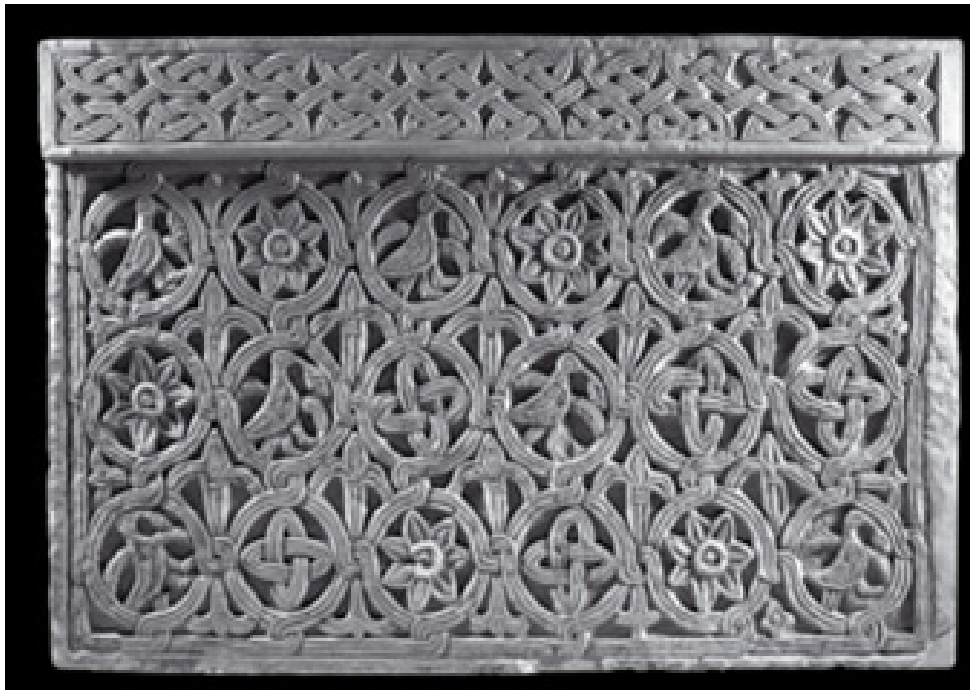
sl. 22. Golubice: a. Koljane; b. Crkvena u Biskupiji; c. reljef iz Arheološkog muzeja u Splitu; d. Galovac - Kali.

sl. 23. Paunovi: a. Bol na Braču; b. crkva sv. Marte u Bijačima

Izvor: N. JAKŠIĆ - I.JOSIPOVIĆ, 2015., 162.

Sl. 2. Stara rekonstrukcija koljanskog pluteja u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu

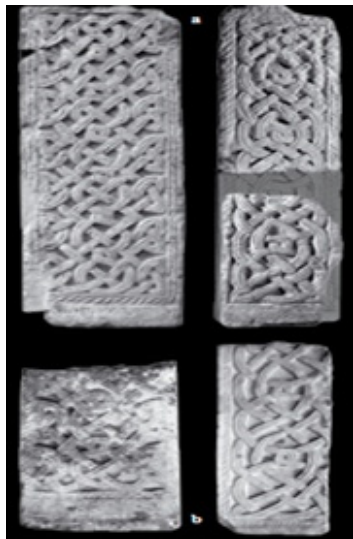
Izvor: N. JAKŠIĆ, 2015., 220.

Sl. 3. Nova rekonstrukcija pluteja iz Koljana

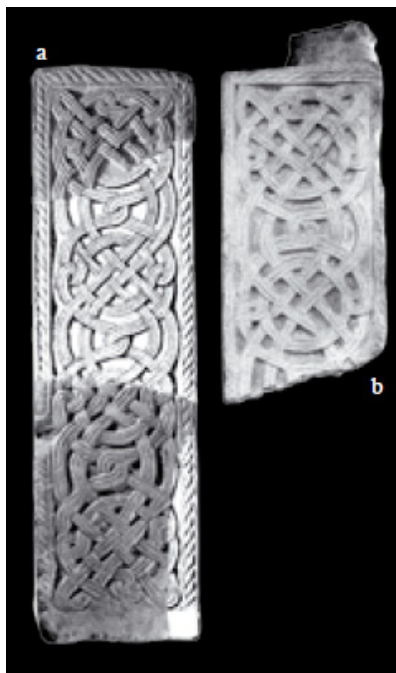
Izvor: N. JAKŠIĆ, 2015., 232.

Sl. 4. Pilastri iz Koljana (a) i iz Crkvine u Biskupiji (b)

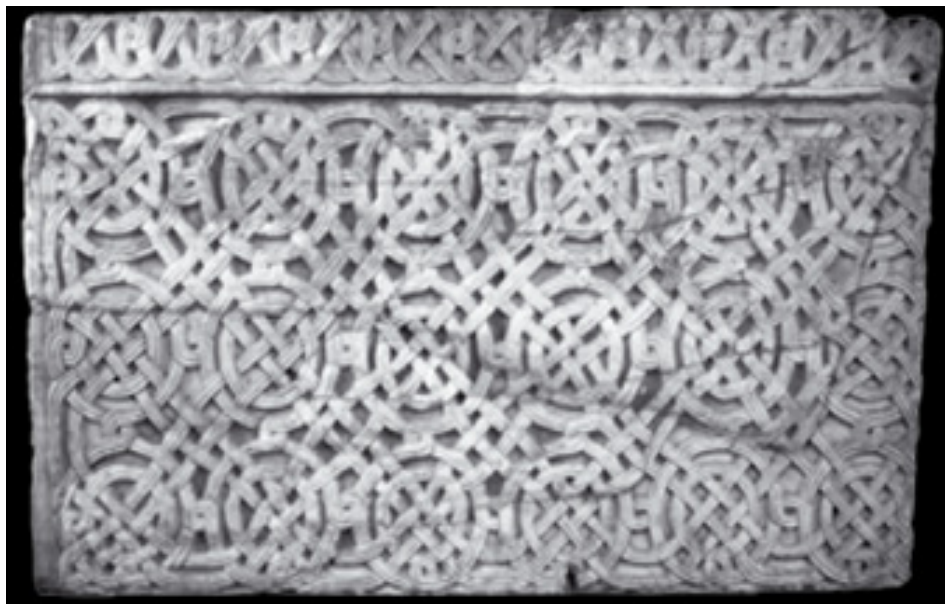
Izvor: N. JAKŠIĆ, 2015., 226.

Sl. 5. Rekonstrukcija pilastra iz Koljana (a) i ulomak pilastra iz Crkvine u Biskupiji (b)

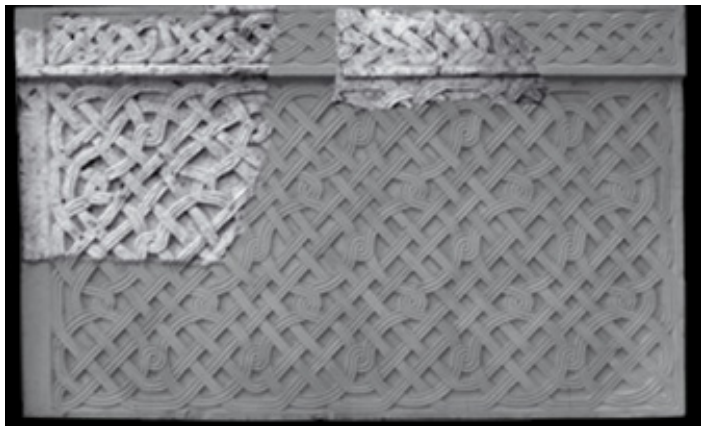
Izvor: N. JAKŠIĆ, 2015., 228.

Sl. 6. Plutej iz Crkvine u Biskupiji

Izvor: N. JAKŠIĆ, 2015., 228.

Sl. 7. Rekonstrukcija pluteja iz Koljana

Izvor: N. JAKŠIĆ, 2015., 227.

Sl. 8. Akroterij iz Biskupije kod Knina

Izvor: N. JAKŠIĆ, 2006., 77.

Sl. 9. Kapiteli i njihovi ulomci iz Crkvine u Biskupiji (a) i iz Koljana (b)

Izvor: N. JAKŠIĆ, 2015., 229.

Sl. 10. Golubice na koljanskom pluteju i zabatu (lijevo) i na zabatima iz Crkvine u Biskupiji (desno)

Izvor: N. JAKŠIĆ, 2015., 224.

Sl. 11. Zabat iz Crkvine u Koljanima kod Vrlike

Izvor: A. JURČEVIĆ, 2009., 60.

Sl. 12. Ulomci iz druge faze opremanja crkve sv. Bartolomeja u Galovcu

Izvor: I. JOSIPOVIĆ, 2010., 14.

Sl. 13. Plutej iz Kali na otoku Ugljanu

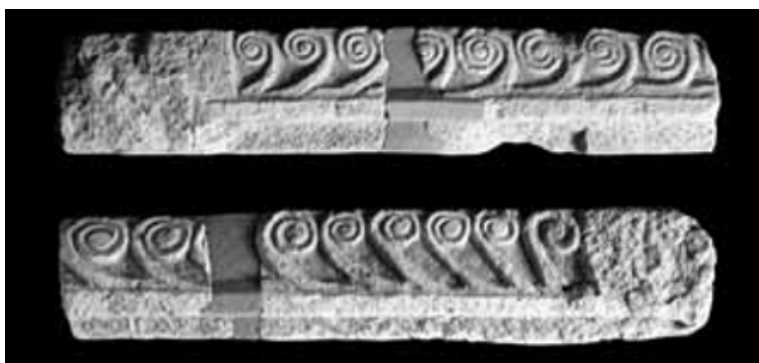
Izvor: I. JOSIPOVIĆ - A.MAGAŠ MESIĆ, 2013., 24.

Sl. 14. Ulomak ciborija iz Rižinica

Izvor: I. JOSIPOVIĆ, 2013., tabla XVII.

Sl. 15. Grede iz sv.Marte

Izvor: N. JAKŠIĆ, 2015., 250.

Sl. 16. Zabat oltarne ograde iz sv.Marte

Izvor: N. JAKŠIĆ, 2015., 251.

Sl. 17. Zabat oltarne ograde iz sv.Marte

Izvor: N. JAKŠIĆ, 2015., 252.

Sl.18 Zabat iz Bola na Braču

Izvor: N. JAKŠIĆ - I. JOSIPOVIĆ, 2015., 153.

Sl.19 Rekonstrukcija prednje arkade ciborija iz crkve sv.Marte

Izvor: N. JAKŠIĆ - I. JOSIPOVIĆ, 2015., 157.

Sl.20 Rekostrukcija stražnje arkade ciborija iz sv.Marte

Izvor: N. JAKŠIĆ - I. JOSIPOVIĆ, 2015., 157.

Sl.21 Ulomak iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika

Izvor: N. JAKŠIĆ, 2015., 264.